

Історико-філософський аспект визначення поняття саморозвитку особистості

ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (м. Луганськ)

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Філософське осмислення проблеми самовиховання та самовдосконалення особистості здійснено в дисертаційних дослідженнях Т. І. Маркової, Н. Ф. Макаря, Т. І. Матюшкової, М. Б. Ценко, І. П. Шкуро та ін. Соціально-філософський аналіз щодо ціннісної природи усвідомленого саморозвитку особистості виконує у своєму дослідженні Е. А. Коваленко. Філософське осмислення проблеми саморозвитку особистості розглянуто в наукових працях М. М. Бахтіна, М. О. Бердяєва, В. С. Біблера, Б. С. Гершунського, Е. Н. Гусинського, О. І. Ігнатенко, Е. В. Ільєнкова, Б. С. Кобзар, В. С. Лутая, Л. М. Сідак, Ю. І. Турчанінової та ін.

Завдання дослідження – проаналізувати історичну та філософську літературу в контексті визначення сутності поняття саморозвитку особистості.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Значна кількість наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених присвячена ціннісним орієнтирам духовного та фізичного розвитку особистості й перебуває в полі зору філософії [5]. У контексті нашого дослідження звертаємо увагу на те, що стародавні люди самопізнання вважали фактором саморозвитку людини. Видатний Китайський філософ Лао-цзи щодо самопізнання: “Знаючий людей – мудрий, знаючий себе – освічений” [1, с. 228].

У Стародавньому Китаї на розвиток суспільства дуже вплинула така релігійно-філософська система Конфуція, як конфуціанство. На думку китайського філософа Конфуція, ідеалом має бути високоморальна людина, котра дотримується саме традицій мудрих предків. Як зазначає філософ, “я не той, хто має знання від народження, а той, хто, люблячи стародавність, ретельно шукає їх” [1, с. 194]. Отже, пізнання світу, а також самого себе – важлива та необхідна умова для самовдосконалення й саморозвитку особистості. Головною ідеєю філософії конфуціанства була ідея морального вдосконалення людини безпосередньо через виховання. Розвиток самосвідомості полягає в цілеспрямованому, а також систематичному вихованні внутрішнього світу особистості з урахуванням дотримання моральних, релігійних і філософських принципів. У зв'язку з цим Конфуцій зазначав: “За своєю природою всі люди схожі; виховання та набуті звички роблять їх різними...” [5, с.65]. Пізнай самого себе” (грец. Gnothi seauton) – висловлювання, яке було написано на колоні над входом у храм Аполлона в Дельфах. Авторство цього виразу історики приписують одному із семи мудреців Стародавньої Греції, а саме: Біасу, Клеовулу, Періандру, Піттаку, Солону, Фалесу, Хілону, які жили у 7–6 ст. до н. е. Ця думка також трапляється і у видатного філософа Сократа. У Стародавній Греції принцип саморуку вперше вивчали такі відомі філософи, як Геракліт та Арістотель. Давньогрецький філософ Геракліт не зміг розгорнути дати пояснення саморуку як способу буття світу й розробити категорію саморуку, але йому належать думки щодо сутності руху. В історії філософії він уперше увів таке поняття, як “самозростання”. Ідею саморуку пізніше розвивав Г. В. Лейбніц, котрий діяльний першопочаток розкрив у тілесній субстанції. Принцип внутрішньої активності матерії та її саморуку також обстоювали такі видатні представники матеріалізму, як Бенедикт Спіноза, Джон Толанд та ін. Концептуальні основи саморуку розроблені Гегелем, але він трактував їх як форми самовиявлення абсолютної ідеї [2]. Гегель показав діалектику становлення особистості в індивідуальному розвитку. Він зазначав: “Людина за своїм безпосереднім існуванням є сама по собі дещо природне... тільки через удосконалення свого тіла й духу, а головне, завдяки тому, що її самосвідомість розуміє себе як вільна, вона... стає власністю самої себе” [2, с. 24]. Гегель під поняттям “світ людини” розумів світ людини-особистості, що має розвинену самосвідомість [2]. Видатні філософи античного світу і Арістотель, Гермоген, Демокріт, Епікур, Кратіл, Піфагор та ін. займалися вивченням проблеми самопізнання, самовдосконалення, а також самореалізації особистості. Давньогрецький філософ Сократ зазначав, що мета виховання – це розвиток кращих задатків, а також почуттів вихованців, які повинні бути спрямовані саме на пізнання. Йому належить таке висловлювання: “Я знаю, що я нічого не знаю”. Міркування вченого в цьому контексті явно стосуються вчення про самовдосконалення особистості, котре ґрунтується на самодослідженні. Тобто науковець досліджував як особисто себе, а

також інших вихованців [6]. Давньогрецький філософ Піфагор зазначав, що “будь повелителем самого себе: володіючи й управляючи собою, ти матимеш чудове царство і найбільш важливу посаду” [1, с. 286]. Це підтверджує думку про те, що людина керувати собою може через самопізнання. На думку іншого давньогрецького філософа Платона, пізнання є процесом пригадування того, що колись відбувалося безпосередньо з душею цієї людини до самого з’єднання її з тілом. Як вважав Платон, у людини спочатку позитивні якості душі повністю відсутні, але в подальшому вона їх може набути завдяки застосуванню різних вправ, а також самого її прагнення до самовдосконалення. Отже, філософські погляди Платона орієнтовані на самовдосконалення та саморозвиток особистості. Таким чином, ми бачимо, що давньогрецькі філософи приділяли увагу самопізнанню й вважали його фактором саморозвитку людини. Філософи стародавнього Риму також цікавилися проблемою самопізнання, самовдосконалення та саморозвитку особистості. У найвідомішому творі “Моральні листи до Луцілія” давньоримського філософа Сенеки підкреслюється важливість використання ідеї морального вдосконалення. Вона реалізується через самопізнання. Сенека вважав, що треба постійно самоаналізувати свої надбання, а також замислюватися над тим, чи не відбулися зміни в бажанні, а також у прагненні. На його думку, “зміна бажань – ознака перебування в русі, а отже й розвитку, це краще, ніж стояти на місці” [7, с. 131]. Таким чином, давньоримський філософ Сенека найвищою цінністю вважав удосконалення власної душі, а також розуму, тобто удосконалення самого себе. Учений підкреслює поняття людини як індивіда, який повинен прагнути до вдосконалення в добродійності. В епоху Середньовіччя проблеми пізнання, самопізнання досліджували такі мислителі, як Аль Фарабі, Вільям Оккам, Григор Татеваци, Давид-Анахт, Дунс Скот, Іоанн Ерзинкаці, Йоан Скот Еріугена, П’єр Абеляр, Сігер Брабантський та ін. [1]. Французький філософ П’єр Абеляр надавав значення самоцінності розуму людини, а також моральним вчинкам людини. Філософ Давид Анахт відзначав прагнення до духовного піднесення, а також самовдосконалення. На його думку, знання не є самоціллю, але вони повинні служити моральному піднесенню людини [1]. Отже, філософи Середньовіччя пов’язували питання життєвої активності людини з її духовною спрямованістю, а також проявами волі. Кінець епохи Середньовіччя й початок нового часу охопила епоха Відродження, або Ренесансу (від французького *renaissance* – відродження). Зазначимо, що одна з характерних рис епохи Ренесансу – це гуманізм. Гуманісти Відродження створювали й розвивали свої гуманістичні ідеї, активно проповідували можливість щодо самовдосконалення людини з урахуванням залучення до культури. Проблему саморозвитку особистості в її історичному аспекті досліджувала С. М. Соколовська, яка зазначила, що для епохи Відродження характерне формування гуманістичних ідей, зокрема прагнення до гармонії фізичного, а також духовного начал. Тобто набуває великого значення ідея всебічного, а також гармонійного розвитку людини [8]. Для епохи Просвітництва властива розробка програм щодо вдосконалення людини: визначається рефлексивне мислення, котре є підґрунтям самопізнання, а також саморозвитку особистості; самопізнання насамперед складає основу самовизначення в контексті діяльності особистості [8]. Відомий англійський філософ Джон Локк, котрий є одним з основних представників епохи Просвітництва вважав, що людина насамперед пізнає навколишній світ за допомогою відчуттів саме через свій внутрішній досвід, зокрема, рефлексію. Джон Локк створив своє вчення про рефлексію – здатність розуму людини до аналізу власних думок, переживань, суть котрого полягає в тому, що саме пізнання є важливим процесом наповнення ідеями щодо подальшого її розвитку. У філософському енциклопедичному словнику поняття “рефлексія” трактується як “принцип людського мислення, що спрямовує його на осмислення й усвідомлення власних форм і передумов; предметний розгляд самого знання, критичний аналіз його змісту та методів пізнання; діяльність самопізнання, що розкриває внутрішню будову й специфіку духовного світу людини” [9, с. 579]. У своїй монографії В. Л. Чуйко поняття “рефлексія” трактує як спосіб філософських міркувань, котрий полягає саме в постійному врахуванні наявності насамперед самоусвідомлення власного “Я” [10]. Із психологічного погляду, рефлексію вивчають як процес самопізнання суб’єктом безпосередньо свого внутрішнього світу, а також стану психічних процесів. Інший науковець (як М. М. Кашапов) рефлексію поділяє на такі форми, як “компонент теоретичного мислення, що забезпечує людині можливість контролювати та оцінювати хід свого судження, думки; особистісну – як самосвідомість та самоаналіз” [6, с. 414]. Аналіз історико-філософських праць дає підставу з’ясувати, як ставляться вчені до визначення поняття “рефлексія”. Термін “рефлексія” науці започаткував французький філософ Рене Декарт. У праці “Розмова з Бурманом” він зазначав, що усвідомлювати – це насамперед означає мислити, а також рефлексувати над своїм власним мисленням. Науковець порівнював рефлексію зі здатністю людини зосереджуватися на своїх думках, а також усвідомлювати їх зміст, абстрагуючись при цьому від усього зовнішнього та тілесного. Подібної думки щодо визначення поняття “рефлексія” дотримуються такі філософи, як Св. Августин, Т. Кампанелла. У

них рефлексія – це самоусвідомлення власного “Я”, а також обов'язкове начало саме істинного пізнання. На думку Дж. Локка, Г. В. Лейбніца, рефлексія – це джерело знання про внутрішні дії свідомості людини. Одним із представників німецького Просвітництва був філософ Й. Г. Гердер. На його думку, людина, яка має розвинену самосвідомість, цілком може більш-менш адекватно оцінювати об'єктивну реальність: “Людина може задовольнити свої тваринні потреби, і ті, кого це влаштовує, почуваються на Землі дуже добре. Але, як тільки людина розвиває більш шляхетні задатки, вона всюди починає бачити недосконалість” [4, с. 135]. У цьому контексті самосвідомість виступає саме як засіб пізнання світу, котрий дає змогу людині усвідомити суперечності щодо навколишньої об'єктивної реальності.

Епоху Просвітництва на Україні, котра починається з 30-х років XVII ст. до кінця XVIII ст., також називають епохою бароко. Головним об'єктом дослідження барокової філософії є досконала людина, котра втілює в собі реальні якості, тобто те, до чого повинна прагнути кожна особа. Завершення цієї епохи відзначено появою українського мислителя, педагога, вихованця Києво-Могилянської академії Г. С. Сковороди, який великого значення надавав самопізнанню, а також саморозвитку. На його думку, життя людини треба спрямувати на самопізнання, котре він вважав важливим засобом у контексті подолання людських вад. Видатний філософ приділив особливу увагу розвитку природних задатків у людині за допомогою самовдосконалення. У працях Г. С. Сковороди трапляються такі висловлювання, як “пізнай себе” а також “зрозумій себе” [3, с. 32]. Основним принципом філософа є самопізнання. Тобто в процесі своєї життєдіяльності людина вивчає й пізнає себе. На його думку, самопізнання насамперед відрізняється від пізнання людиною світу тим, що воно можливе тільки в переживанні, а також є процесом, що саме й спонукає до саморозвитку [3].

Для епохи реформаторства (XVIII–XIX ст.) характерні реформування системи освіти та виховання, що полягало в активізації пізнавальної активності людини, а також організації самостійної роботи. Мислителі приділяли свою увагу розвитку індивідуальності особи за допомогою різних вправ, що сприяли вдосконаленню природних схильностей; забезпеченню внутрішнього гармонійного стану людини, що є самою суттю щодо ідеї вдосконалення; навчанню людини як засобу всебічного розвитку особистості. У Європі наприкінці XIX ст. та в першій чверті XX ст. набула популярності впливова течія, як “філософія життя”. Відомими її представниками були А. Бергсон, В. Дільтей, Ф. Ніцше, З. Фрейд та ін. У ті часи учених мало хвилювали питання щодо об'єктивного світу й наукової істини. Вони зосереджували свою увагу на людині, а також світі людського життя. Згідно з філософськими поглядами Ф. Ніцше, важливого значення набуває формування сильної та досконалої людини. Важливим питанням того часу німецький філософ Ф. Ніцше вважав саме питання про “надлюдину”, зокрема, досконалу людину, котра володіє моральними й інтелектуальними якостями. На його думку, справжньою людиною може бути тільки та, котра проявляє свою активність, має прагнення до самовдосконалення, а також до саморозвитку [1]. У контексті нашого дослідження потрібно розглянути досвід видатних педагогів Західної Європи XVIII–XIX ст. в питаннях самопізнання та саморозвитку особистості. Видатні вчені Й. Г. Песталоцці, А. Дістервег приділяли велику увагу гармонійному розвитку задатків людини, котрі вона має від природи завдяки самодіяльності. Ідеї саморозвитку особистості досліджували філософи XIX–початку XX ст., зокрема М. Вебер, Ф. Ніцше, Й. Фіхте, З. Фрейд, А. Швейцер, К. Юнг та ін. Всесвітньовідомий німецький діяч культури А. Швейцер розглядав шляхи саморозвитку людини з урахуванням культурного аспекту. Великого значення філософ надавав формуванню морально-етичної культури особистості, життєстверджуючого мислення. На його думку, це можливо завдяки створенню відповідних умов для розвитку творчих можливостей особистості. Учені XX ст. мали прагнення бачити в людині щось нове, а також розкрити різні аспекти її життя. У цей період фактично здійснюється перехід від індустріальної до соціокультурної епохи та у зв'язку з цим проявляється значний інтерес до людини. У таких умовах спостерігається тенденція, коли людина намагається реалізувати себе в різних сферах життєдіяльності та проявляються її індивідуальні особливості. Засновником екзистенціальної філософії, де на першому місці – ідея абсолютної унікальності людини, був датський філософ С. Кіркегор. Згідно з цією філософією людина, котра має насамперед високі духовні цінності, є найбільш здатною до виживання в екстремальних умовах у процесі своєї життєдіяльності. На його думку, особа повинна володіти розвиненою самосвідомістю. У цьому контексті самосвідомість насамперед виступає як готовність людини до самореалізації. Подібної думки дотримувався французький філософ Тейяр де Шарден, котрий зазначав, що якщо людина може рефлексувати, зокрема зосереджувати свідомість на собі, то вона безпосередньо прагне до самовдосконалення, а також саморозвитку. Інші видатні філософи А. Камю, Ж. П. Сартр, К. Ясперс є представниками такої течії, як персоналізм. Згідно з нею людину розглядали також як високу духовну цінність. Як

вважають автори, існування індивіда в системі суспільних відносин насамперед виключає можливість реалізації його "Я". Як вважав французький філософ А. Камю, "самосвідомість є сутністю людини" [5, с. 226]. Філософи другої половини ХХ ст. Л. Н. Коган, В. А. Конєв, С. Б. Кримський, М. К. Мамардашвілі, С. С. Неретіна, М. К. Петров, М. М. Рубцов, О. П. Рудницька та ін. приділяли свою увагу саморозвитку людини та вказували на важливе значення ролі символу-знакових систем у становленні свідомості, а також саморозвитку особистості. Для ХХ ст. характерні орієнтування щодо усвідомленого саморозвитку особистості, котре переважно реалізувалося в таких напрямках, як "людина–природа", "людина–релігія", "людина–суспільство", а також "людина–нація" та ін. Свідомо-вольова сутність саморозвитку особистості реалізується завдяки її самоактивності в освітній діяльності, а також самовихованню. Саморозвиток особистості у філософській рефлексії й соціальній практиці досліджували сучасні вчені В. О. Лозовой В. О. та Л. М. Сідак. У результаті аналізу щодо проблеми саморозвитку особистості в історичній, філософській науково-методичній літературі ми можемо відзначити, що цим питанням учені цікавилися ще в стародавні часи.

Висновки. Ще із стародавніх часів і до сьогодення вважається, що сам процес особистісного саморозвитку людини неможливий без самопізнання, а також самосвідомості. Отже, велике значення для саморозвитку особистості мають такі процеси, як пізнавальна активність, самоаналіз, саморефлексія, самовизначення, саморозуміння тощо.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження передбачається провести в напрямі проблеми формування готовності до професійно-особистісного саморозвитку майбутніх учителів фізичної культури, а також вивчення психолого-педагогічного аспекту визначення поняття саморозвитку особистості.

Джерела та література

1. Антология мировой философии : в 4 т. – Т. 1. – Ч. 1: 2 : Философия древности и средневековья. – М. : [б. и.], 1969. – 936 с.
2. Гегель Г. В. Ф. Философия права ; пер.с нем. / Г. В. Ф. Гегель – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
3. Григорій Сковорода. Твори: в двох томах. – Т. 1. – Наркисс. Розмова про те: пізнай себе / Григорій Сковорода. – К. : [б. в.], 1961. – 640 с.
4. Гердер И. Идеи к философии истории человечества / Иоганн Готфрид Гердер. – М. : Наука, 1977. – 703 с.
5. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / А. Камю. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
6. Нерсисянц В. С. Сократ / В. С. Нерсисянц. – М. : Наука, 1977. – 152 с.
7. Сенека Луцій Аней. Моральні листи до Луцілія / пер. з латин. А. Содомори. / Сенека Луцій Аней. – К. : Основи, 2005. – 603 с.
8. Соколовська С. М. Ретроспективний аналіз дослідження проблеми саморозвитку / С. М. Соколовська // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – № 46. – 2009. – С. 103–107.
9. Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энцикл., 1989. – 815 с.
10. Чуйко В. Л. Рефлексія основоположень методологій філософії науки : монографія / В. Л. Чуйко. – К. : Центр практич. філософії, 2000. – 252 с.

Анотації

Розглянуто проблему саморозвитку особистості в її історико-філософському аспекті. Охарактеризовано основні історичні етапи, а також проаналізовано праці вчених різних епох, присвячені проблемі саморозвитку особистості. Виділено тенденції дослідження проблеми особистісного саморозвитку людини на кожному історичному етапі. Визначено, що велике значення для саморозвитку особистості мають такі процеси, як самопізнання, самосвідомість, пізнавальна активність, самоаналіз, саморефлексія, самовизначення.

Ключові слова: історико-філософський аспект, самопізнання, рефлексія, пізнавальна активність, саморозвиток особистості.

Викторія Терещук. Історико-філософський аспект определения понятия саморазвития личности. *Рассматривается проблема саморазвития личности в её историко-философском аспекте. Охарактеризованы основные исторические этапы, а также проанализированы труды учёных разных эпох, которые посвящены проблеме саморазвития личности. Выделены тенденции исследования проблемы личностного саморазвития человека на каждом историческом этапе. Определено, что большое значение для саморазвития личности имеют такие процессы, как самопознание, самосознание, познавательная активность, самоанализ, саморефлексия, самоопределение.*

Ключевые слова: историко-философский аспект, самопознание, рефлексия, познавательная активность, саморазвитие личности.

Viktoriya Tereshchuk. Historical and Philosophical Aspect of Defining of the Notion of Self-Development of Personality. It was considered the problem of self-development of personality in its historical and philosophical aspect. It was characterized the main historical stages and analyzed the works of scientists of different ages that are dedicated to the problem of self-development of personality. It was singled out the tendencies of studying of the problem of human personal self-development on each historical stage. It was defined that huge meaning for personality self-development have such processes as self-actualization, self-consciousness, cognitive activity, self-analyses, self-reflection, self-definition.

Key words: historical and philosophical aspect, self-actualization, reflection, cognitive activity, self-development of personality.